

Från lappmarksplakat till anläggarsamhällen

Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi

ÅSA ÖSSBO

Umeå universitet/Umeå universitet

Med exempel hämtade från 1600-talet till nutiden och utifrån begreppscomplexet bosättarkolonialism analyseras svensk politik gentemot samer: bosättningspolitik, gränsdragningar, tvångsflyttningar och kategoriseringar av samer och dess konsekvenser. I centrum står inte själva invasionen, en enskild händelse, utan strukturen som byggdes upp för ett område och dess invånare. Hanteringen av samiska frågor följer i hög grad en bosättarkolonial princip i strävan efter att säkra territoriet genom att på en rad olika sätt sträva efter att undanröja såväl urfolk som urfolks självbestämmande.

Inledning

I internationell forskning används begreppet *Settler colonialism* om situationen i bosättningsstater som till exempel Australien och Kanada.¹ I Sverige har begreppet, här översatt till *bosättarkolonialism*, inte fått samma användning delvis på grund av en uppfattning som dröjt kvar inom såväl forskarsamhället som i politiska sammanhang, att Sverige inte varit en kolonialmakt på samma sätt som andra kolonialmakter. Argumenten härrör ur den så kallade *Salt water thesis* som grundar sig på

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Matilda Keynes, "History Education for Transitional Justice? Challenges, Limitations and Possibilities for Settler Colonial Australia", *International Journal of Transitional Justice* 13:1 (2019) s. 119–133; Matthew Wildcat, "Fearing Social and Cultural Death: Genocide and Elimination in Settler Colonial Canada – an Indigenous Perspective", *Journal of Genocide Research* 17:4 (2015) s. 391–409.

Åsa Össbo (f. 1971) är forskare i historia vid Vårdduo – Centrum för samisk forskning, Umeå universitet. Hon arbetar för närvarande med forskningsprojektet Skada skedd: Urfolkssamhällets erfarenheter av och rekommendationer för energiproduktion finansierat av Energimyndigheten 2019–2022. Denna text är tillkommen inom ramen för ett forskningsprojekt finansierat av Wallenbergstiftelserna (2012.0222).

E-post: asa.ossbo@umu.se

att det måste finnas ett hav mellan moderland och koloni.² När Sverige avvecklade sina saltvattenskolonier under 1800-talet kunde det således inte längre finnas någon svensk kolonialism. De vetenskapliga alster som beskriver relationen mellan svenska staten och urfolket samerna som präglad av kolonialism var länge förhållandevis få. Sedan millennieskiftet har emellertid användningen av perspektiv och begrepp grundade i en kolonial medvetenhet ökat avsevärt.³

I den nordisk-samiska kontexten har några forskare använt bosättarkolonialism för att jämföra erfarenheter hos urfolk i olika stater.⁴ Men vad ett bosättarkolonialt raster över relationerna mellan staterna och det samiska folket kan innebära i termer av dekolonisering och historisk rättvisa har inte diskuterats. I den här uppsatsen belyses ett antal svenska politiska ingrepp gentemot samer mot bakgrund av ett bosättarkolonialt teoretiskt ramverk. Somliga karaktärsdrag från ramverket passar bättre än andra. För denna uppsats lyfts exempel vilka mot bakgrund av bosättning som struktur ger den svenska och den nordiska situationen en djupare belysning.

Bosättarkolonialism

Inom klassiska koloniala studier har distinktioner gjorts mellan olika former av kolonier, dels bosättarkolonier, dels råvarukolonier, dessa former har behäftats med termer som intern kolonialism respektive extern kolonialism. Till skillnad från kolonialism som präglas av en herre-tjänare-relation grundad på etnisk olikhet och den koloniserade gruppens oumbärlighet såsom exempelvis arbetskraft, menar Lorenzo Veracini att det huvudsakliga objektet för bosättarkolonialismen är land och snarare

2. Peter Johansson, *Samerna – Ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie i svensk samepolitik 1986–2005* (Göteborg 2008) s. 84.

3. Gunlög Fur, "Colonialism and Swedish History: Unthinkable Connections?" Magdalena Naum & Jonas M. Nordin (red.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small time Agents in a Global Arena* (New York 2013) s. 17–36; Åsa Össbo, *Nya vatten dunkla speglingar: Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renskötselområdet 1910–1968* (Umeå 2014); Linda Andersson Burnett, "Translating Swedish Colonialism: Johannes Schefferus's *Lapponia* in Britain c. 1674–1800", *Scandinavian Studies* 91:1–2 (2019) s. 134–162.

4. Ina Knoblock & Rauna Kuokkanen, "Decolonizing Feminism in the North: A Conversation with Rauna Kuokkanen", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 23:4 (2015) s. 275–281; May-Britt Öhman, "Kolonisationen, rasismen och intergenerationella trauman", i May-Britt Öhman, Cecilia Hedlund & Gunilla Larsson (red.), *Uppsala mitt i Sápmi-Sábme-Saepmie II: En supradisciplinär antologi härrörande från Uppsams vårsymposium 2014* (Uppsala 2017) s. 100.

undvarandet av urfolkspersoner. Bosättarkoloniala projekt handlar alltså mer om ersättande än om exploatering, genom en över tid upprätthållen institutionell tendens att på olika sätt undanröja urfolk. Invasionen är således "en struktur och inte en enskild händelse".⁵

Undanröjandet av urfolk har tagit sig olika uttryck på olika platser. Patrick Wolfe har kallat det för en organisatorisk princip hos bosättarkolonier, i strävan att säkra territoriet.⁶ Den bosättarkoloniala situationen präglas av bosättarnas kontroll av befolkningsekonomi och makten att omplacera människor, i många fall har omplaceringarna inneburit att urfolkssamhällen undanröjts fullständigt.⁷ Matthew Wildcat menar att undanröjande är en form av folkmord då det, oaktat metod, fungerar utplånande på urfolkskollektiv.⁸ Omplacering och undanröjande innefattar inte bara fysisk utplåning utan även etnisk omplacering där urfolk tvångsförflyttas inom eller utanför det bosättarkoloniala territoriet. Varhelst de hamnar, anses urfolken inte längre vara infödda i just det området, urfolk görs i stället om till flyktingar.⁹

Den bosättarkoloniala situationen utvecklar ett säreget sätt att tänka och ett specifikt slags narrativ. Situationen består, i kontrast till den koloniala, inte av binära oppositioner utan är snarare tredelad: bosättarkollektivet, ursprungliga Andra och exogena Andra.¹⁰ Adam Gary Lewis definierar bosättare som personer som flyttade in och tog sina egna lagar och kulturer med sig vilka ersatte urfolkslagar och -kunskapsystem, medan exogena Andra "förhöll sig till existerande bosättarlagar och -kulturer såsom immigranter, flyktingar och ättlingar till tidigare förslavade folkgrupper"¹¹, de kunde givetvis tjäna på att urfolk undanröjdes. Wildcat använder "icke-urfolk" för att renodla begreppet bosättare till de grupper eller aktörer som propagerar bosättarkolonialism och på så vis motverka en tendens att använda bosättare som "en rasifierad

5. Lorenzo Veracini, *Settler Colonialism: A Theoretical Overview* (Basingstoke 2010) s. 6–9. Alla följande citat min översättning.

6. Patrick Wolfe, "Settler Colonialism and the Elimination of the Native", *Journal of Genocide Research* 8:4 (2006) s. 383, 402.

7. Veracini (2010) s. 12.

8. Wildcat (2015) s. 394.

9. Veracini (2010) s. 35.

10. Veracini (2010) s. 12, 17.

11. Adam Gary Lewis, "Imagining Autonomy on Stolen Land: Settler Colonialism, Anarchism and the Possibilities of Decolonization?", *Settler Colonial Studies* 7:4 (2017) s. 478–480.

kategori, som står över historien och kan referera till (nästan) alla icke-urfolk i den anglo-amerikanska kontexten”.¹²

Dessa nyanseringar är värda att fundera över i en svensk kontext eftersom bosättarna – nybyggarna – var av varierande ursprung, vanligast svenskar, finnar, tornedalingar och samer. Ska samer som tog upp ett nybygge betraktas som bosättare, så som propagerande för bosättarkolonialism? Är finnar som flyttat från en del av kungariket Sverige-Finland till en annan att betrakta som exogena Andra? Inbegriper begreppet urfolk tornedalingar som bott i sitt område innan andra flyttade in? Wildcat menar att bosättare, i likhet med ”vithet”, kan vara ”en uppsättning sociala relationer snarare än ett genetiskt arv” och därför kan det att vara bosättare, i likhet med vithet, vara ”ett beslut som någon fattat” och följaktligen också ”ett beslut som kan upphävas”.¹³ Eftersom sociala relationer från 1600-talet kan vara svåra att få grepp om utan att djuploda häradsrättsprotokoll och kyrkböcker för att leta tvister och släktskaper,¹⁴ kan nyanseringen av de äldsta aktörerna bli tunn, men enskildas relationer och beslut kan likväl ha bäring i diskussioner om nutidens aktörer, deras rättigheter och skyldigheter och om dessa kan transformeras från att bygga på undanröjning till att vila på partnerskap.

I studier med samisk tematik i Sverige har en del forskare använt postkoloniala utgångspunkter.¹⁵ Men stämmer ’efter kolonialismen’ in på situationen i Sápmi?¹⁶ Jämfört med till exempel Indien som genomgått den ”andra vågens avkolonisering”, där urfolk är i majoritet och européer har trätt tillbaka från de politiska posterna,¹⁷ framstår ett bosättarkolonialt ramverk lämpligare för Sverige och Sápmi. En stat där bosättarna är kvar kan knappast kallas för postkolonial. Forskare har emellertid

12. Wildcat (2015) s. 394.

13. Wildcat (2015) s. 395.

14. Sociala nätverk inom renskötseln har studerats av Isabelle Brännlund, *Histories of Reindeer Husbandry Resilience: Land Use and Social Networks of Reindeer Husbandry in Swedish Sápmi 1740–1920* (Umeå 2015).

15. Anna-Lill Ledman, *Att representera och representeras: Samiska kvinnor i svensk och samisk press 1966–2006* (Umeå 2012); Össbo (2014) s. 7–9; Elsa Reimerson, *Nature, Culture, Rights: Exploring Space for Indigenous Agency in Protected Area Discourses* (Umeå 2015); Veli-Pekka Lehtola, ”Sámi Histories, Colonialism, and Finland”, *Arctic Anthropology* 52:2 (2015) s. 22–36.

16. Sápmi är nordsamiska och refererar till samiskt land, folk och språk. Össbo (2014) s. 1. Saepmie [SaS]; Sábmie [SaU]; Sábme [SaP; SaL]. I denna text använder jag sydsamiska [SaS]; umesamiska [SaU]; pitesamiska [SaP]; lulesamiska [SaL]; nordsamiska [SaN] för platsnamn i den utsträckning det är platser och inte exempelvis kommuner, och att det finns ett vedertaget samiskt namn.

17. Johansson (2008) s. 60–62, 88, 245.

framhållit att prefixet "post" snarare "understryker en medvetenhet att en viss avkolonialisering har ägt rum som fått olika konsekvenser i olika områden".¹⁸ Postkolonial behöver heller inte betyda post-bosättarkolonial.¹⁹

Likväl kan ett bosättarkolonialt ramverk anses problematiskt för Sverige eftersom det inbegriper en central kolonialmakt och en bosättarkoloni som med tiden erhåller självständighet för en egen stat styrd av bosättarna. Detta är en befogad fråga när det gäller bosättarkolonial teorianvändning för nordiska förhållanden. Ska hela staten, det vill säga Sverige räknas in, eller enbart den delen som anses vara samiskt kärnområde och som inte är självständigt från resten av landet? Jag återknyter till frågan i slutet av texten under temat försoning och dekolonisering.

Urfolk i olika delar av världen bär erfarenheter av kolonialism och bosättarkolonialism som är unika men också ofta gemensamma med andra urfolk.²⁰ I det följande ska ett antal jämförelser göras mellan bosättarkolonial undanröjning och omplacering och svensk politik gentemot samer. Dessa jämförelser görs inte kronologiskt utan tematiskt men tar sin början vid en tidpunkt där det finns välbelagda källor, utan att för den sakens skull nonchalera det faktum att det funnits mycket tidiga koloniala projekt inom det område som i dag kallas Sverige, och att det samiska området har sträckt sig utanför det som i dag är erkänt som renskötseområde och samiskt område i de nordiska staterna. Begreppet "renskötseområde" är i sig ett modernt begrepp som springer ur att svenska myndigheter och beslutsfattare över tid ansett nomadiserande renskötare vara de enda samerna, eftersom deras livsföring skilde sig från hur bofasta samer och icke-samer inrättade sina liv.

Bosättning

Den svenska politiken gentemot samer var främst av fiskal karaktär då kungarikena Danmark-Norge, Sverige-Finland samt tsardömet Ryssland mutade in områden genom skatteuppbörder under 1500-talet. Även om det finns källor som talar för mycket tidiga försök till kolonisation, ex-

18. Össbo (2014) s. 7; se även Aina Loomba *Colonialism/Postcolonialism* (London 2002) s. 7–10, 18–20; Johansson (2008) s. 60–62, 88, 245.

19. Alissa Macoun & Elizabeth Strakosch, "The Ethical Demands of Settler Colonial Theory", *Settler Colonial Studies* 3:3–4 (2013) s. 426–443.

20. Linda Tuhiwai Smith, *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples* (London 2012) s. 1, 20–41.

empelvis ett kungligt överlåtelsebrev från 1327 som förlänar stormän laxfiskeprivilegier längs hela Julevädno [SaL; Sve: Lule älv],²¹ kommer denna uppsats att fokusera på tiden från 1600-talet och framåt. Tidiga svenska bosättarkoloniala interventioner kom med kungliga förordningar 1602–1605, som innebar att kronan ingrep i samiska sedvänjor och centraliserade vinterhandeln och skatteuppbörden till fem platser, en i vardera ”lappmark”. En kyrka skulle byggas på platsen och samerna kristnas.²² Tanken var att en präst skulle bosätta sig där och leva av utkomsten från ett prästbord som bestod i mark införlivad från samiska skatteland.²³

Det första lappmarksplakatet 1673 med efterföljare 1695 kan ses som avgörande i den svenska bosättarkolonialismens historia. Anledningen var naturresursutvinning: att silverutvinningen och gruvdriften i Nása [SaU; Sve: Nasafjäll] och sedermera i Huhtán [SaL; Sve: Kvikkjokk] krävde bofasta i inlandet som kunde sköta malmtransporterna. Samer hade tvingats utföra transporterna med sina renar, vilket ledde till en utmattning av den samiska renskötseln. Många samer flydde till Norge för att undslippa tvångsarbetet.²⁴ Landshövdingen Johan Graan – som själv var av samisk härkomst – hade initierat ett kartläggningsarbete av det umesamiska området, Ume lappmark, 1671 vilket ledde fram till det förslag som sedan låg till grund för plakatet.²⁵ Den underliggande idéen i båda plakaten var att nybyggare och samer kunde verka i samma område eftersom de bedrev så pass olika näringar – den i senare forskning så kallade parallellteorin. Men myndigheterna hade begränsad kunskap dels om jordbruk i arktiskt klimat där djurhållning med naturbete, myrslåtter, jakt och fiske utgjorde en större del av nybyggarens bärning än odling, dels om samernas mångfacetterade näringsfång och hur de använde

21. Tor Lundberg Tuorda, ”Uppsala universitet och ärkebiskopens rikedomar: Laxfisket vid Luossamuorke, Edeforsen”, i May-Britt Öhman, Cecilia Hedlund & Gunilla Larsson (red.), *Uppsala mitt i Sápmi – Sábmie – Saepmie: En supradisciplinär antologi härrörande från vårsymposium organiserat av Uppsam –Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala, Uppsala universitet, 28–29 april 2014* (Uppsala 2017) s. 120–130.

22. Lars-Ivar Hansen & Bjørnar Olsen, *Samernas historia fram till 1750* (Stockholm 2006) s. 165, 232–236, 239.

23. Gudrun Norstedt, ”Hur kyrkor och prästbord tog plats i det samiska landskapet”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, band 2 (Skellefteå 2016) s. 836–845.

24. Lennart Lundmark, *Samernas skatteland* (Stockholm 2006) s. 47.

25. Gudrun Norstedt, *Lappskatteländen på Geddas karta: Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början* (Umeå 2012) s. 13–16, 47.

sina skatteland. Kollisionerna var snart ett faktum.²⁶ Parallellteorin kan sägas gälla än i dag när utvinningsindustrier etableras i Sápmi, den understöder strukturellt och kulturellt våld som i sin tur möjliggör vad konfliktforskaren Kristina Sehlin MacNeil har benämnt som extraktivt våld gentemot urfolk.²⁷

De första plakaten blev inte så verksamma i termer av inflyttning eftersom kriget under 1600- och 1700-talen höll nere befolkningstalen och behovet av nya boställen för en uppväxande generation.²⁸ I plakaten erbjöds svenskar och finnar att uppta nybyggen och med det efterföljande lappmarksreglementet 1749 blev det tillåtet också för samer. Det finns emellertid belägg för samiska nybyggen före det.²⁹ Att uppta ett nybygge behövde inte betyda att en same slutade med renskötelsen, tvärtom har det fungerat som en strategi för att behålla sitt skatteland.³⁰

Nybyggeskolonisationen i det som i dag anses vara samiskt kärnområde i Sverige, det norrländska inlandet och fjällbygden, tog rejäl fart först under 1800-talet. Ett sentida bosättarprojekt kan ses i exploateringsföretag som Kungliga vattenfallsstyrelsens kraftverksbygge i Bårjås [SaL; Sve: Porjus]. Bårjås var ett samiskt nybygge i väglöst land i lulesamiskt område med åtta invånare 1909, två samebyar passerade med sina renar om vår och höst. På två år förvandlades bostället till en av Sveriges största arbetsplatser med över 3 000 invånare.³¹

Gränsdragningar

Gränsdragningen mellan Danmark-Norge och Sverige-Finland avslutades 1751, ett arbete som visade mer hörsamhet mot samisk sedvana än vad senare svenska utredningar gjorde under 1800- och 1900-talen. På båda sidor längs hela Kölen, tillfrågade gränsdragningskommissionären Major Peter Schnitler samer och bofasta var de ansåg att gränsen gick,

26. Nils Arell, *Kolonisationen i Lappmarken: Några näringsgeografiska aspekter* (Stockholm 1979) s. 7–10.

27. Kristina Sehlin MacNeil, *Extractive Violence on Indigenous Country: Sami and Aboriginal Views on Conflicts and Power Relations with Extractive Industries* (Umeå 2017) s. 22–23, 33, 38–42.

28. Arell (1979) s. 5–10, 70–71.

29. Ossian Egerblad, *Ur lappmarkens bebyggelsehistoria Stensele 1741–1860* (Umeå 1972) s. 161.

30. Brännlund (2015) s. 67–74.

31. Åsa Össbo, "Hydropower Company Sites: A Study of Swedish Settler Colonialism" (kommande).

och samers rätt till gränsöverskridande jakt, fiske, rensköttsel och handel skyddades genom ett tillägg till gränstraktatet.³² Tillägget har kallats "samernas Magna Charta" men rättshistorikern Nils-Johan Päiviö menar att svenska staten utnyttjade samernas starka rätt till sina marker i gränsförhandlingarna och att den samiska rätten därefter inte längre behövdes för att säkra svenska statens territorium.³³ Vid unionsupplösningen 1905 ville norska staten inte längre tillåta den gamla rätten för "svenska" samer att beta renar på norsk sida och ända ut mot kusten, nya förhandlingar mellan staterna resulterade i en renbeteskonvention som stängde vissa områden helt och kraftigt reducerade markerna för samer som var svenska medborgare.³⁴

Allt sedan första lappmarksplakatet hade den svenska statsmakten egentligen haft behov av en gräns som markerade var de så kallade lappmarksfriheterna gällde. För den finska provinsen drog svenska kronan en gräns mellan Kemi socken och Kemi lappmark redan 1687.³⁵ För den svenska sidan tillsattes 1750 en kommitté med lokala representanter från kust- och lappmarkssocknarna. Tanken var att samiska skatteland och nybyggen upptagna med privilegier skulle finnas på västra sidan medan äldre bosättning och kustsocknar skulle finnas öster därom. Merparten av lappmarksgränsen på svensk sida fastställdes mellan 1751 och 1753 till skydd för samers såväl som nybyggares rättigheter gentemot kustbönder som förbjöds att jaga och fiska väster om gränsen.³⁶ Gränsen i de sydligaste områdena mot Ångermanland förblev oklar tills riksdagen 1766 fick besluta om den slutgiltigt. Då hade en råskillnadsdeputation arbetat ett år med att utfråga bönder, nybyggare och samer om den hävdvunna gränsen utan att uppnå enighet. Bland annat låg samiska skatteland långt ner i Bjurholms och Örnsköldsviks socknar medan det existerade bosättningar av ålder innanför den tänkta lappmarksgränsen i Hoting, Junsele och Rörström. Enhetligheten med äldre bosättningar öster om gränsen kunde därmed inte uppnås, inte heller då det gällde att placera

32. Hansen & Olsen (2006) s. 103–107.

Lundmark (2006) s. 267–274.

33. Nils-Johan Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt: En rättshistorisk studie av samernas rättigheter från slutet av 1500-talet till 1886 års renbeteslag* (Uppsala 2011) s. 20.

34. Patrik Lantto, *Lappväsendet: Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971* (Umeå 2011) s. 84, 144.

35. Gudrun Norstedt, *A Land of One's Own: Sami Resource Use in Sweden's Boreal Landscape under Autonomous Governance* (Umeå 2018) s. 22.

36. Arell (1979) s. 15.

samers skatteland på en sida gränsen eftersom de sydligaste skatteländen hamnade utanför dess tilltänkta hemvist,³⁷ ett förhållande som på sätt och vis obstruerar den bosättarkoloniala kontrollen av befolkningsindelingen. Emellertid, som jag kommer att återkomma till, hade samerna ingen nytta av det utan hade svårare att bibehålla samisk kontroll över sina land när de hamnade utanför det som myndigheterna ansåg vara samiskt område.

Odlingsgränsen inom landskapet Lappland som beslutades av tvåkammarriksdagen 1867 och avslutades först 1890, förbjöd nybyggare att anlägga nya bosättningar väster om gränsen, där skulle områdena reserveras för rensköteln.³⁸ De nybyggen och samhällen som fanns skulle få vara kvar även om länsstyrelsen så sent som 1913 utredde möjligheten och kostnaderna för att lösa in alla fastigheter ovan odlingsgränsen i Västerbottens län för att skydda rensköteln,³⁹ en åtgärd som hade fått stora konsekvenser också för samer. Odlingsgränsen kom för sent för sitt egentliga syfte, vilket hade utmanat den bosättarkoloniala politikens enhetlighet, i stället kom odlingsgränsen att fördjupa den bosättarkoloniala statens politik och syn på samer såsom uteslutande nomadiserande renskötare. Den samepolitiska aktören Elsa Laula (gift Renberg) föreslår i en skrift från 1904 att samer ska få rå marken ovan odlingsgränsen och där ägna sig åt valfri näring.⁴⁰ Den skogssamepolitiska aktören Karin Stenberg driver i en bok *Dat läh mijen situd – Det är vår vilja* från 1920 med den svenska koloniala synen på samer. I denna replik till en pågående statlig utredning, försvarar Stenberg samisk livskraft genom rätten till sina marker och näringar och att inte nekas möjligheten till bildning genom att tvingas in i det nya nomadskolesystemet.⁴¹

Även om odlingsgränsen skulle hindra ny bebyggelse, fortsatte nybyggen och bosättningar att anläggas och i synnerhet industriella etableringar som exempelvis kraftverket vid Bårjås, dammen vid Suorvvá [SamL; Sve: Suorva] och gruvan och hela staden Giron [SaN; Sve: Kiruna]. Vissa bosättningar anlades av äldre samer som lämnat rensköteln

37. Gudrun Norstedt & Staffan Norstedt, *Landskapsgränsen mellan Ångermanland Västerbotten och Åsele lappmark* (Umeå 2007) s. 14–30.

38. Lundmark (2006) s. 122–125, 154.

39. Norrbottens museum, Renbeteskommissionens bibliotek, *Utredningar ang. lappförhållanden inom Västerbottens län*, del I–II.

40. Elsa Laula, *Inför liv eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena* (Stockholm 1904).

41. Karin Stenberg & Valdemar Lindholm, *Dat läh mijen situd: En vädjan till svenska nationen för Samefolket* (Stockholm 1920) s. 88–90.

för att slå sig ned vid sitt höst- och vårviste för att jaga och fiska, något som länge varit vanligt inom renskötsel.⁴²

När den bosättarkoloniala staten drar gränser som påverkar urfolk, där främst rättigheter omplaceras men som konsekvens ofta även människor, kan dessa kallas administrativa omplaceringar.⁴³ Som konsekvens av lappmarksgränsen kunde inte ett samiskt skatteländ vara beläget öster om gränsen. Samiska områden – med vinterbeten ända till kusten – kom att ifrågasättas trots att gränsen inrättades för att stärka samers och bosättares rättigheter väster om gränsen. Likartat kom odlingsgränsen att fungera som markör för området som ansågs som samisk mark för vilken samebyarna kunde erhålla kollektiv ersättning enligt 1928 års renbeteslag. Därmed diskvalificerade lagstiftningen den skogssamiska renskötseln – som ju sker öster om gränsen – från ersättning för markintrång på grund av ”sambällsutbyggnad”.⁴⁴ Renbeteskonventionerna under 1900-talet har som ovan nämnts successivt frånhänt samer på svensk sida renbetesmarker på norsk sida statsgränsen.⁴⁵

Tvångsförflyttningar

Ett tidigt försök att tvångsomplacera samer enligt en bosättarkolonial befolkningsekonomi skedde 1645 i Hälsingland då länsmännen fick order av landstinget att fördriva de samer som kom till deras socknar. Myndigheterna fick inte bukt med vad de såg som problemet: att samerna inte ville ”återvända till sina hemtrakter” som myndigheterna ansåg vara de ännu inte gränslagda lappmarkerna.⁴⁶ Det har gett ett känt avtryck i reselitteraturen där den unge Carl von Linné på sin Lapplandsresa 1732 möter en grupp samer i Jättendal, som berättar att de är födda i området och att de ”här vilja dö.”⁴⁷ Denna grupp sydliga samer som befolkade Mellansverige då skriftliga källor finns tillgängliga, lyckades stanna kvar vid kusten i vad som i dag mer sällan beskrivs som Sápmi, de tog arbeten inom ramen för det så kallade sockenlapps-systemet och många behöll en småskalig skogsrenskötsel vid sidan om andra uppdrag grundat på ett specifikt hantverksskunnande och -traderande. Med tiden, i början av

42. Gertrud Hanes, *Vaisaluokta under 100 år* (Porjus 2001) s. 27.

43. Veracini (2010) s. 44.

44. Össbo (2014) s. 183–184.

45. Lantto (2011) s. 84, 144.

46. Ingvar Svanberg, *Hästslaktare och korgmakare: Resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar* (Umeå 1999) s. 29–35

47. Carl Linneaus citeras i Svanberg (1999) s. 35.

nittonhundratalet, assimilerades denna ej enhetliga grupp alltmer i en svensk befolkning.⁴⁸

Tvångsomplaceringar kan från kolonialmakten beskrivas som frivilliga.⁴⁹ I nordligaste Sverige skedde tvångsflyttningar i början av 1900-talet vilka myndigheterna, i det här fallet länsstyrelserna i Norrbottens och Västerbottens län, framhåller som frivilliga, det vill säga samerna fick ett ultimatum: flytta eller sluta med renskötseln; eller att det gällde att flytta medan det enligt myndigheterna fanns möjlighet att välja marker – för dem som flyttade för sent gavs inte den möjligheten.⁵⁰ Samer som hade flyttat från Kautokeino i Norge till Karesuando på grund av att gränsstängningar mellan Danmark-Norge och Ryssland(-Finland) på 1850-talet förhindrade dem att flytta mellan olika betesområden, tvingades flytta vidare till områden i nedre Norrbotten samt i Västerbotten och Jämtland-Härjedalen efter 1919 års renbeteskonvention.⁵¹

Sverige och Norge har tillämpat begreppsmässig förflyttning, vilket sker när urfolk inte betraktas som infödda utan anses vara exogena Andra som dykt upp i det bosättarkoloniala området, företrädesvis efter det att bosättarna anlönt och börjat tränga undan den ursprungliga befolkningen.⁵² Den så kallade framryckningsteorin från slutet av 1800-talet användes i rättsfall om samisk markanvändning ända till 1990-talet. Enligt framryckningsteorin framlagd av den norske historikern, geografen och politikern Yngvar Nielsen skulle samerna kommit vandrade från ett oklart öst och slagit sig ner i de nordligaste delarna, för att anlända till sydsamiskt område först på 1600-talet.⁵³ Uppfattningen att urfolk kommer till det bosättarkoloniala området från ”ingenstans” stämmer väl in på bosättarsamhällets okunskap om samiska levnadssätt och nomadism, där den kulturhierarkiska och socialdarwinistiska forskningens idéer om planlöst vandrande hade företrädde framför insikt om säsongsmässiga flyttningar mellan sedan länge etablerade visten för den näring olika grupper bedrev. En okunskap som tjänade bosättarkoloniala staters och aktörers markanspråk.

48. Svanberg (1999) s. 23–28, 47–49, 98–104.

49. Veracini (2010) s. 35.

50. Elin Anna Labba, *Herrarna satte oss hit: Om tvångsflyttningarna i Sverige* (Stockholm 2020) 38–39.

51. Lantto (2012) s. 83–84, 144.

52. Veracini (2010) s. 35.

53. Lars Rumar, *Historien och Härjedalsdomen: En kritisk analys* (Umeå 2014) s. 39, 57.

Kategorisering och undanröjande i koloniala arkiv

Många samer etablerade nybyggen på sina skatteland och kombinerade renskötsel, jakt och fiske med jordbruk som en överlevnadsstrategi, dylika kombinationsnäringar med högre grad av bofasthet var praxis i de skogsamiska områdena.⁵⁴ Om vi förlitar oss på kategoriseringen i officiella källor såsom kyrkböcker under 1700 och 1800-talen, assimilerades många samiska nybyggare, de skrevs in som nybyggare. Det var prästen i församlingen som avgjorde vilken etnicitet som varje individ skulle ges. Samer nämndes inte i de instruktioner prästerskapet erhöll för att föra församlingsförteckningen, ändå återfinns identitetsmarkörer och särskilda förteckningar och församlingar för samer i vissa områden. Den allmänna regeln var att försvenska alla utom de som levde nomadiskt av renskötsel, jakt och fiske, självidentifikation förekom inte. Men journalföringens ideologiska grundvalar har varit föränderliga över tid och har inte varit enhetlig sett till olika geografiska områden vilket kan tyckas ge skäl att ifrågasätta eller åtminstone nyansera frågan om den bosättarkoloniala befolkningspolitiken, i den bemärkelse den framträder i andra bosättarkoloniala stater,⁵⁵ egentligen hör hemma i diskussioner gällande svenska förhållanden. De faktorer som bestämde kategoriseringen av en individ varierade, ibland vägde härkomst tyngst, i andra fall var språk eller sysselsättning avgörande. Uttalade instruktioner för att definiera samer (och andra grupper) som "Andra" kom först med kyrkolagen 1894, prästerskapet skulle då fylla i en kolumn benämnd "främmande stam" baserat på vilket språk som talades i hemmet.⁵⁶

Andra omplacerande kategoriseringsmetoder är att på olika sätt räkna urfolkspersoners blodkvantitet. På det viset framstår bosättaren som "ursprunglig" mot bakgrund av att urfolket förlorar sin ursprunglighet. Den svenska rasbiologiska forskningen om rasblandning på 1920- och 1930-talen har påverkat det samiska folket djupt, i synnerhet gällande de undersökningar och den dokumentation som företogs i syfte att "bevisa" samerna som ett till den "germanska rasen" lägre stående folk. Samer kunde kategoriseras som "lapp", "halvlapp" eller "fjärdedelslapp" även i

54. Bertil Marklund, *Det milsvida skogsfolket: Skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800* (Umeå 2015) s. 46–47, 70, 74.

55. Se främst begreppet *necropolitical transfer* men även *accounting*. Veracini (2010) s. 35, 39–40.

56. Per Axelsson, "Abandoning 'the Other': Statistical Enumeration of Swedish Sami, 1700 to 1945 and Beyond", *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 33:3 (2010) s. 263–279.

kyrkoarkiv.⁵⁷ En annan aspekt av den bosättarkoloniala kategoriseringen är att inte räkna urfolk, att osynliggöra.⁵⁸ I Sverige slutade myndigheterna med etnisk registrering efter 1945 och därför är siffrorna om en samisk befolkning givetvis mycket osäkra, de bygger på äldre siffror om renskötande samer. Osäkerheten har framhållits som ett problem för det samiska folket då det gäller forskning om bland annat hälsa.⁵⁹

Denna identitetspolitik genom kategorisering och dess arv fortlever i Sápmi än i dag och kan tolkas som en del av den bosättarkoloniala "icke-sammandrabbningen", format i ett statligt sanktionerat "behov att förneka" urfolks närvaro, både som individer och såsom närvaron av ett folk.⁶⁰ Den mest djupgående kategoriseringen, omplaceringen och splittningen av det samiska folket skedde för att legitimera renbeteslagen 1886 som beslutsfattarna ansåg vara en särslagstiftning: privilegier för samer att sköta och beta renar på vad som genom administrativa beslut och lagstiftning kommit att anses som statens och enskildas mark. Rätten att nyttja det samiska området tillerkändes nu endast den som uppfyllde lagstiftarens idé om vad en same var: en renskötande, nomadiserande fjällsamisk man som också ingick i en så kallad lappby.⁶¹ Lagstiftaren hade som avsikt att avskaffa de samiska skattelanden med renbeteslagen 1886 men i praktiken och på länsnivå fortsatte de att existera både inom renskötseln och utanför renskötseln.⁶² En förvirring som pekar på en inte helt enhetlig eller medveten bosättarkolonial politik.

Samer som blev nybyggare ansågs i de flesta fall inte längre vara samer enligt myndigheternas uppfattning där samer inte kunde lyckas med jordbruk. Enligt det tidiga nittonhundratalets forskare sågs samer som predestinerade för renskötsel, vilket var en av de grundläggande principerna för inrättandet av nomadskolan 1913 och segregeringen av fjällrenskötande samer från alla andra samer och från andra grupper i samhället.⁶³ Skogssamerna som delvis redan levde såsom den kultur-

57. Axelsson (2010) s. 273; Per Axelsson, "Urfolkshälsa – utmanande och svårfångad", *Social Medicinsk Tidskrift* 92:6 (2015) s. 726–727; Katarina Pirak Sikku, "Kan sorg ärvas?", i *När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka. Minnesbilder från samernas skoltid* (Stockholm 2015) s. 133–147.

58. Veracini (2010) s. 39–40.

59. Axelsson (2015) s. 733.

60. Veracini (2010) s. 76–86.

61. Ulf Mörkenstam, *Om "lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk politik 1883–1997* (Stockholm 1999) s. 84–95.

62. Össbo (2014) s. 48.

63. Mörkenstam (1999) s. 98–100.

hierarkiska stegen mot högsta civilisationsgrad förevisade, det vill säga av jordbruk, bedömdes av forskare och myndigheter vara en avart som kombinerade renskötsel med jordbruk, jakt och fiske. I rationaliseringens tidevarv, när renskötseln skulle bli "rennäring", kom emellertid myndigheternas inställning till skogssamisk renskötsel att ändras radikalt och den kom att anses som effektivare och egentligen mer ursprunglig.⁶⁴

Autenticitet och narrativ

Bosättarkoloniala stater tar sig rätten att definiera urfolks autenticitet och när urfolk inte lever upp till bosättarnas idéer om dem, sker omplaceringar.⁶⁵ Även om kraven på nomadism sjönk alltmer efter 1950-talets rationalisering och motorisering av renskötseln, var den svenska lagstiftarens uppfattning om nomadiserande renskötsel och den idén som primär markör för samiskhet och alla andra näringar såsom diskvalificerande, beständig i över hundra år: från att renbeteslagens framarbetades på 1880-talet till sametingslagen och Sametingets inrättande 1993, då samer som stod utanför renskötseln fick möjlighet att delta i ett samiskt parlamentariskt val.

Såsom del av en skriftlig kultur hade bosättarkoloniala idéer ett övertag när det gällde spridandet av narrativ. Dessa narrativ hade givetvis inte en ensam, beräknande avsändare utan stammar snarare ur vad som går att betrakta som en strategisk okunskap, vilken producerar berättelser som bland annat representerar urfolk som bakåtsträvande och oföränderliga, frusna i tiden med varken historia, plats eller framtid.⁶⁶ Då urfolk arbetar för sina samhällens och näringars utveckling ofta baserat på argument om en urminnes rätt, kan de bemötas i bosättarkolonial retorik som mindre ursprungliga. Tendensen blev tydlig i det tidiga 1900-talets mediabeskrivningar av, och myndighetspersoners utlåtanden kring, kända samiska företrädare såsom Elsa Laula, Torkel Tomasson och Gustav Park⁶⁷: enligt den förutfattade meningen borde de vara fast i historien, och de placerades i stället "annortiders".⁶⁸

64. Marklund (2015) s. 39.

65. Veracini (2010) s. 40–41.

66. Frida Buhre, "En föråldrad brokig tafla": Spatio-temporal representationer av samernas första politiska rörelse 1903–1907", Master-uppsats i Retorik vid Uppsala universitet (2011).

67. Buhre (2011) s. 79–84.

68. Översättning av "elsewhen", Veracini (2010) s. 41.

Urfolkens historia och rättigheter i det förgångna kan sättas att arbeta emot dem i ett av nutida bosättarkolonial retorik uttryckt glapp mellan förfluten tid och nutid, men också mellan ett kolonialt förflutet och en påstådd postkolonial nutid. Denna narrativa omplacering fungerar som ett instrument för att förneka den bosättarkoloniala situationen. Som tidigare nämnts är inte heller postkolonial detsamma som postbosättarkolonial, vilket är helt avgörande för samhällen där bosättarna fortfarande är kvar och strävar efter eller har uppnått självständighet från moderlandet. När bosättarna på grund av kontinuitet erhåller urinvånarställning, kan de göra anspråk på land och urfolkens särskilda koppling till sitt land raderas.⁶⁹ I det tidiga 1900-talets norrlandslitteratur kommer ett dylikt exempel till uttryck med kritiken mot skogsbolagens framfart gentemot den norrländske "infödingen" som ansågs vara skogsbonden.⁷⁰ Forskning på finsk sida visar exempel på motstridiga historier där samer och finnar likställs i syfte att hålla begreppet kolonialism från historieskrivningen.⁷¹

Påtvingade levnadsformer och diplomati

Påtvingade levnadsformer kan orsaka omplacering och undanröjande. Renbeteslagen 1886 tvingade renskötande samer i Jämtland in i ett system av lappbyar. De hade inte haft den organisationsformen tidigare och för att övervaka processen anställdes tillfälligt en lappfogde inom länsstyrelsens organisation. Tjänsten blev permanent och utökad, tills en egen myndighet – "lappväsendet" – hade uppstått. Myndigheten blev bestående till 1971 och utövade ett förmynderiuppdrag som påverkade i stort sett alla samer.⁷² Ett annat exempel på påtvingade levnadsformer följer av förändringen av urfolks ekosystem: den svenska vattenkraftutbyggnaden under 1900-talet förde med sig helt andra flyttningsrutiner inom fjällrenskötseln. Där vattenvägarna tidigare varit avgörande fick flytten ledas om då vattendragen förblev öppna längre under vintern, i många fall blev flytten farligare på grund av förändrade och oförut-

69. Veracini (2010) s. 41–43.

70. Martin Koch, *Timmerdalen del 2: Proletärer* (Stockholm 1913) s. 87; För Norrlandslitteraturens oförmåga att fånga upp samiska frågor, se Peter Forsgren, "Att skriva sig fri genom/från naturen: Exempen Olof Högberg och Ludvig Nordström", P. Degerman, A.E Johansson & A. Öhman (red.), *Norrlandslitteratur: Ekokritiska perspektiv* (Göteborg & Stockholm 2018) s. 69.

71. Se Lehtola (2015) s. 24–31.

72. Lantto (2012) s. 42–44, 367.

sägbara isförhållanden.⁷³ Familjerna splittrades upp – kvinnor, barn och äldre blev kvar i bosättersamhällena medan männen flyttade upp till lågfjällen dit renen vandrar för att kalva under april-maj. Familjerna för-enades först i sommarlandet i högfjällen.⁷⁴

Bosättarkoloniala samhällens försök att stärka urfolks rättigheter eller kompensera för gångna oförrätter utan att egentligen konsultera urfolken kan ses som en diplomatisk omplacering.⁷⁵ Rennäringsförordningen 1993 beskriver hela den samiska befolkningen som bärare av renskötselrätten, en rättsutvidgning som är verkningslös då lagtexten några stycken längre ner i likhet med tidigare renbeteslagar stänger ute flertalet samer från de samiska rättigheterna.⁷⁶ Närmast samtidigt som Sametinget invigdes 1993, beslutade en majoritet i Sveriges riksdag om att släppa småviltsjakten fri i fjällen efter en process där samerna hade hållits utanför. Beslutet skapade svårigheter för renskötseln och stor irritation inom samiska samhällen.⁷⁷ I slutändan ledde oklarheterna som beslutet förde med sig till prövning i Högsta Domstolen av ett ärende gällande en samebys bättre rätt än staten till småviltsjakt och fiske inom sitt område, det så kallade Girjas-målet som också samebyn vann med hänvisning till urminnes hävd.⁷⁸ Försöken att kompensera för gångna tiders oförrätter stannar vid just försök eller spel för galleriet.

Däremot kan det faktum att oklarheter i lagstiftningen oftast fått klaras upp i domstol, där domskälen pekar i riktning mot lagändringar eller ändrad rättstillämpning,⁷⁹ betyda att den bosättarkoloniala politiken knappast är hållbar i ett modernt rättssamhälle.

Kriminalisering och institutionalisering

Inom bosättarkoloniala samhällen har urfolk omklassats som kriminella genom att kulturella uttryck förbjudits av kyrkan och av staten. Assimilering eller att ge upp det förbjudna var enda sättet att undgå kriminalisering. I samernas fall gällde, som för övriga kristna, förbud mot

73. Össbo (2014) s. 217, 250–251.

74. Hanes (2000) s. 119.

75. Veracini (2010) s. 45.

76. Össbo (2014) s. 245.

77. Sametinget, *Beslutet om småviltsjakten: En studie i myndighetsutövning* (Kiruna 1994).

78. Högsta domstolens dom T 853-18, meddelad i Stockholm 23 januari 2020.

79. Se Nordmalingmålet, Christina Allard, *Renskötselrätt i nordisk belysning* (Göteborg/Stockholm 2015) s. 248–251; Vapstenmålet, Lycksele Tingsrätts dom T-329-17, meddelad i Lycksele 28 februari 2020.

avgudadyrkan och i slutet av 1600-talet kom den svenska statskyrkan att sätta in åtgärder mot utövandet av samisk religion. Religiösa sedvänjor straffbelades då kyrkan ville ha rättroende kristna som fungerande undersåtar och där var språket också en viktig del.⁸⁰

När urfolk klassas som "fattiga" bland annat genom att myndigheter applicerar bondesamhällets syn på ägande också på urfolket sker en liknande omplacering, vilket skedde med äldre samer och samer som förlorat sina renar. Om myndigheter hade klassat en person som fattig kunde denne även infantiliseras, äldre samer beskrevs som illitterata naturbarn och i lokalsamhällen hyste många rädsla kring dessa äldre eftersom samer ansågs behärska trollkonst.⁸¹ "Problemet" med de äldre samer som ansågs för orkeslösa för att kunna följa sina nomadiserande renskötande släktingar och därmed ligga kommunerna till last "löstes" på 1920-talet genom att samiska ålderdomshem etablerades i orter nära fjällen, en slags bosättarkolonial välfärdsåtgärd.⁸² Ansatser till att överbrygga socio-ekonomiska klyftor mellan urfolk och bosättare har snarare byggt på idén om urfolk som dysfunktionella än på urfolks egentliga självbestämmanderätt. Urfolksrätt har därigenom förklarats till "bosättargenerositet".⁸³ På liknande sätt förklarade lagstiftarna den samiska sedvanerätten till ett privilegium när renbeteslagen stiftades⁸⁴ och privilegier är ju som bekant något som närsomhelst kan dras tillbaka av den bosättarkoloniala staten.

Beslagttagande

Ursprungliggörande av bosättarna är också en omplacering som inkluderar beslagttagande av urfolkens kulturella attribut och till och med språket som används i urfolks motståndskamp. Om bosättare ockuperar urfolks identiteter, flyttas urfolket ännu längre från suveränitet i den bosättarkoloniala befolkningsekonomi. Urfolkens rätt till sina marker motarbetas genom att beslutsfattare såväl som kulturella uttryck hänvisar till lång bosättartradition och anor till ursprunglig nybyggar-

80. Hansen & Olsen (2010) s. 319.

81. Svanberg (1999) s. 75–76.

82. Lena Karlsson & Marianne Liliequist, "Fattigauktioner och samiska ålderdomshem: Synen på äldre samer i samband med åldringsvården", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, band 2 (Skellefteå 2016) s. 885–912.

83. Veracini (2010) s. 46.

84. Mörkenstam (1999) s. 79.

kultur. Varje möjlighet till positiv etnisk särbehandling som kan gynna urfolk avfärdas med argument om likabehandling och etniciteters lika värde.⁸⁵

Den finska politiken gentemot samer grundades på en tanke om jämlikhet som innebar att de finska värderingarna applicerades på samer och att samiska kulturella uttryck inte erhöll något skydd utan tystades ner.⁸⁶ Definitionen av en same, eller egentligen, kriterierna för att få rösta i det finska Sametinget har sedan 1995 fyra klausuler varav en är omstridd och från början inte godkänd av samerna: efterkommande till personer upptecknade som fjäll-, skogs eller fiskelappar i jordeböcker eller uppbörds- och mantalslängder kan anses som same. Dessa källor går så långt tillbaka som till 1500-talet och hänvisar också till utövare av utmarksnäring där merparten var samer men även icke-samer kunde ingå. Klausulen har inneburit att personer, vilka många samer betraktar som finnar, har möjlighet att skapa sin egen form av urfolksidentitet och har även hävdats att samer inte är ett ursprungsfolk i någon del av Finland utan snarare är inflyttade från Sverige och Norge. Det finns givetvis nyanser i situationen: vissa grupper och individer söker en genom assimilation förlorad samisk tillhörighet och andra grupper upplevs ha avsikt att undergräva Sametingets legitimitet i Finland.⁸⁷

En snarlik situation uppkom i Sverige när utredning om att ratificera ILO 169 aktualiserades första gången och urfolks markrättigheter kunde få tyngre vikt. Grupper som inte tidigare framställt sig som ett folk, eller urfolk, trädde fram, exempelvis Kvenlandsförbundet som bildades 1999, samma år som utredningen om ILO 169 slutfördes.⁸⁸ Forskning från finsk sida Sápmi menar att olika samiska grupper skapas ur modernt lagstadda kategorier, men det är oklart huruvida alla dessa grupper varit kontinuerligt sammanhängande samhällen eller grupper innan kategorierna fanns tillgängliga.⁸⁹ De finska kriterierna kan sägas skilja

85. Veracini (2010) s. 46–48.

86. Lehtola (2015) s. 29.

87. Jarno Valkonen, Sanna Valkonen & Timo Koivurova, "Groupism and the Politics of Indigeneity: A Case Study on the Sámi Debate in Finland", *Ethnicities* 17:4 (2017) s. 527–528, 535–536; *Samtal mellan Anne Mårja Guttorm och Neeta Inari Jääskö* (2017) <<http://hjärnstorm.se/vem-ar-same-i-finland/>> (1/4 2020).

88. Sara Hagström Yamamoto, *I gränslandet mellan svenskt och samiskt: Identitetsdiskurser och förhistorien i Norrland från 1870-tal till 2000-tal* (Uppsala 2011) s. 116.

89. Valkonen, Valkonen & Koivurova (2017) s. 527–528, 535–536.

sig markant från de svenska⁹⁰ och de norska⁹¹ som saknar hänvisning till språk och härkomst längre än fyra generationer tillbaka i Sverige.

Avskaffandet av de samiska skatteländen kan nämnas som en uppsägning eller avslutning där urfolks annorlundaskap deklarerats administrativt inte längre existera,⁹² dels genom renbeteslagens införande av lappbyar som kollektiverade skatteländen, dels i individuella fall där en same innehade sitt skatteländ parallellt med flera nybyggare som anlagt nybyggen inom dess domäner. Nybyggarna började betala del i lappskatten och ju fler nybyggare som bosatte sig där desto mindre utrymme fanns det för samen. Till slut fanns inte skatteländet kvar då ingen annan same tog över.⁹³ Det övertogs av bosättare och utsläcktes såsom samiskt enskilt markinnehav, medan andra blev samiska nybyggen såsom Bårjås innan kraftverket. Efter renbeteslagens införande fortsatte emellertid samer i vissa områden såsom Jåhkåmåhkke [SaL; Sve: Jokkmokk], att bedriva renskötseln på grundval av de äldre skatte- och familjeländens indelningsprinciper, trots att de senare skulle bli anvisade till andra områden inom samebyns distrikt.⁹⁴

Än tydligare blir uppsägandet genom avvitrningen, en administrativ åtgärd där enskildas markinnehav skulle skiljas från vad myndigheterna nu ansåg var kronans marker. I Jämtlands län skedde avvitrningen enligt andra principer än i Västerbottens och Norrbottens län, det orsakade ett stort omförande av allmän mark in i privat ägo.⁹⁵ Renskötseln förlorade stora arealer som staten sedan blev tvungen att köpa tillbaka med pengar som fonderats från skogsavverkningar, vilket dessutom gav staten ägohandlingar till marken.⁹⁶

Försoning och dekolonisering

Bosättarkoloniala samhällen är traumatiserade samhällen, de inkapslar både offer-trauma och förövare-trauma. Förövar-traumat inkluderar det fortsatta förnekandet av dåtida och nutida undanröjande. Den bosättarkoloniala förnekelsen av urfolk och brotten mot urfolk är en asymmetrisk

90. *Sametingslag* SFS 1992:1433 1 kap, 2§.

91. *Sameloven* LOV-1987-06-12-56, 2 kap, 6§.

92. Veracini (2010) s. 48–49.

93. Marklund (2015) s. 67–69.

94. Hanes (2000) s. 12.

95. Lundmark (2006) s. 139–140; Lennart Stenman, *Avvitrningen i Västerbottens län* (Uppsala 1983) s. 30–34.

96. Össbo (2014) s. 43–44.

skapelse som kräver ömsesidighet för att upplösas och lyfta de samhällen som bygger på den, till fria och demokratiska samhällen.⁹⁷ Vägen dit kan gå genom en sanningskommission, där berättelsen om det förflutna kan ändras. Medan Sametinget i Sverige har lämnat in en hemställan om sanningskommission till regeringen, som har meddelat att tillsätta en sådan, har arbetet redan startat i både Norge och Finland.⁹⁸ Men nationella försoningsprocesser kan återigen omplacera urfolk om formerna dikteras av den bosättarkoloniala staten. Enligt Veracini måste det triumferande bosättarkoloniala samhället vara ett fullständigt försonat samhälle och offentliga ursäkter och försoningsprogram kan då vara kraftfulla verktyg som fungerar som ett slags bosättarkolonial åter-legitimering.⁹⁹

I stället för att ersätta sig med likartad struktur bör bosättarkoloniala stater hörsamma urfolks former för självständighet inom de befintliga styrformerna och skifta fokus så att försoningsprocesserna riktas mot bosättarnas försoning med urfolks överlevnad och självständighet och att relationerna transformeras till att bygga på partnerskap.¹⁰⁰ Här har bosättarstaterna lång väg kvar. Urfolksforskaren Leanne Betasamosake Simpson menar till exempel att Kanada i försoningsprocesser manipulerat urfolkens smärta i en "sorgens politik" som vänder urfolks sorg emot dem, ofta på ett individuellt plan, för att undvika att genomföra en systematisk förändring, framför allt gällande urfolks självbestämmande över land. Och därmed upprätthålls de bosättarkoloniala strukturerna.¹⁰¹

Beaktat den bosättarkoloniala situationen, som verkar både på enskilt och kollektivt plan, krävs snarare strukturell förändring och kanske även strukturell försoning. Kunskap och utbildning borde vara ett verktyg men utbildningshistoriker Charlotta Svonnis forskning om grundskolans läroplan visar att Sverige fortfarande har långt kvar för att undvika den marginalisering av kunskap kring samiskt samhällsliv som fortfarande sker.¹⁰²

97. Veracini (2010) s. 76–86; Leanne Betasamosake Simpson, *As We Have Always Done: Indigenous Freedom Through Radical Resistance* (Minneapolis 2017) s. 15.

98. <<https://www.sametinget.se/115150/>> (13/9 2019).

99. Veracini (2010) s. 50.

100. Veracini (2010) s. 52, 107; Wildcat (2015) s. 395; Gunlög Fur "Att sona det förflutna", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* Band 1 (Skellefteå 2016) s. 175–183; Simpson (2017) s. 6–10.

101. Simpson (2017) s. 238–239.

102. Charlotta Svonnin, "At the Margin of Educational Policy: Sámi/Indigenous Peoples in the Swedish National Curriculum", *Creative Education* 6 (2011) s. 898–906.

Det moderna renskötselområdet i Sápmi på svensk sida sammanfaller nästan med landsdelen Norrland, men – som framgått av ovan – samer bor och har bott även i Svealand och Götaland, arbetar och har arbetat i olika slags sysselsättningar.¹⁰³ Självstyre har inte varit aktuellt för Norrland men de senaste årens ojämna fördelning av offentlig service, främst till inlandet, ackompanjerat av en exploateringsinriktad mineralpolitik – följt av gruvkonkurser som orsakat ekologisk och ekonomisk katastrof för de berörda områdena¹⁰⁴ – har lett till mer eller mindre uttalade krav på självständighet för Norrland från resten av Sverige. Åtminstone ställs krav från flera håll om återbäring till berörda kommuner av vinster från naturresursuttag.¹⁰⁵ Men i diskussionen om självständighet för Norrland omnämns sällan det koloniala övertagandet av samernas land. Läraren och författaren Johan Sandberg McGuinne menar att

Norrland är inte en koloniserad nation; Norrland är resultatet av och målet med en kolonial politik och det vi ser idag på kommunalpolitisk nivå är inte ett förtryck, men ett bevis på hur en del av kolonialmakten tjänat på Norrland, medan den del av kolonialmakten som valt att stanna i Norrland, tillsammans med oss samer, förlorat på denna konstruktion. Att formulera ett självständighetsargument utifrån Norrland som koncept är därför i sig ett kolonialt övergrepp då det totalt ignorerar Sápmi, både historiskt och idag, men istället för att behandla ovanstående faktum pågår just nu istället en kolonialt motiverad indigenisering [ursprungliggörande] av Norrland.¹⁰⁶

I det sammanhanget aktualiseras relevansen för att studera relationerna mellan staterna och samerna med ett bosättarkolonialt ramverk. Samtidigt är det, som Veli-Pekka Lehtola poängterar, viktigt att nyansera begrepp inom ramverket till den lokala kontexten.¹⁰⁷ Många av de som har sitt ursprung i de norra delarna av landet har också en samisk familje-

103. Svanberg (1999) s. 29–49, 55.

104. Blaiksjön till följd av Blaiken-gruvan, som tyngde Sorsele kommuns ekonomi och Kaunisvaara-gruvan som drabbade Pajala kommun.

105. Lotta Gröning, "Norrland bör göra som Skottland – kräv självständighet" *Expressen* 6/8 2016; Media och nyhetsbolaget KIT, "Stöd i opinionen för ett självständigt Norrland" <<https://kit.se/2016/09/13/59811/stod-i-opinionen-for-ett-sjlvstandigt-norrland>> (13/03 2019).

106. Johan Sandberg McGuinne, "Mitt Sápmi kan aldrig bli ditt fria Norrland" <<https://johansandbergmcguinne.wordpress.com/2016/08/15/mitt-sapmi-kan-aldrig-bli-ditt-fria-norrland>> (28/8 2019); se även Johan Sandberg McGuinne "Ett koloniserat sinne sjunger inte", *Provins* 2 (2018).

107. Lehtola (2015) s. 25–31.

eller släkthistoria. Det kan behöva framhållas, i likhet med Wildcats resonemang ovan, att aktörernas positionering snarare är frukten av en uppsättning sociala relationer än resultatet av ett genetiskt arv. Känslan av samhörighet på grund av släkthistoria kan påverka en persons koppling till ett särskilt område, kanske i lika hög grad som ett aktivt brukande av ett visst område påverkar kopplingen. En annan aspekt är huruvida ett visst agerande är att betrakta som att propagera för bosättarkolonialism. I en urfolkskontext är aspekter av kollektivism, kommunitarism och individualism befogade dimensioner att väga in, vilket avspeglar skillnaden mellan minoritetsrättigheter och urfolksrättigheter som de uttrycks i minoritetskonventioner, urfolksdeklarationen samt "urfolkskonventionen" ILO 169: urfolkens kollektiva rätt till självbestämmande, rätt till mark, vatten och naturresurser i jämförelse med minoriteters kollektiverade individuella rätt till att bevara och utveckla sitt språk, sin religion och kultur.¹⁰⁸

Det har över tid funnits tre huvudsakliga yttringar av bosättardekolonisering: bosättarevakuering; främjande av olika vägar för urfolksförsoning; förnekande och avvisande av möjligheter att reformera den bosättarkoloniala statsförvaltningen.¹⁰⁹ För Norrlands del liknar självständighetskrav utan samiska rättigheter de argument som USA:s bosättare använde gentemot brittiska imperiet, där bosättarkolonisatörer agerade utifrån en koloniserad position. Bosättardekolonisering kräver åtminstone två steg: självständighet för bosättare från "den centrala kolonialmakten" och urfolkens självbestämmande.¹¹⁰ När det gäller Norrland har inget av detta skett, men möjligheten finns att båda stegen går att genomföra, eller enbart det senare för Sverige som helhet med utökade befogenheter för Sametinget. Men självständighet för Norrland utan urfolkets upprättelse och utökat självbestämmande vore snarare en fördjupad bosättarkolonialism.

108. Mattias Åhrén, *The Saami Traditional Dress and Beauty Pageants: Indigenous Peoples' Rights of Ownership and Self-Determination over their Cultures* (Tromsø 2010) s. 55–56, 76–77, 112–113, 289; Johansson (2008) s. 144–145.

109. Veracini (2010) s. 105.

110. Veracini (2010) s. 108.

Avslutande diskussion

Som exposén visar finns många exempel som passar in i det ramverk som beskriver en bosättarkolonial situation. Vad är vitsen med att lyfta över en tolkning av relationerna mellan staterna och samerna till ännu en teoretisk inramning? Kanhända kastar det bosättarkoloniala angreppssättet nytt, nyanserat ljus över den sammantvinnade historia som kan upplevas vara en kärnproblematik i stora delar av Sápmi i dag? Samtidigt som den riskerar att gräva skyttegravar i traumatiserade lokalsamhällen, där en yttre press på det samiska samhället också lett till en inre press och interna och lokala konflikter. Där blir "Norrländ lika mycket koloniatör som Sverige".¹¹¹ Det var inte enbart resursutvinning som drev den svenska kolonisationen, det var snarare en jakt efter land, både som resurs men också som rum för en befolkning. Därför blev inte heller nybyggskolonisationen särskilt påtaglig till numerären förrän det faktiskt fanns önskan om eller behov av mer utrymme i andra delar av landet efter kriget på 1700-talet.

Gränsen mellan svenska statens syn på Sápmi som råvarukoloni och bosättarkoloni är suddig eftersom det krävdes bosättning för att långsiktigt kunna utvinna råvarorna och värdena som var förbundna med markerna och vattnen, exempelvis med 1630-talets silverfynd vid Nása och 1910-talets vattenkraftverkssamhälle i Bårjås. Däremot fanns tidigt ett utpräglat system att genom handel och skatter utvinna varor som pälsverk, torrfisk och kött vilket inte krävde samma året-runt närvaro i de samiska områdena. Med tiden kom inflyttare och många ursprungliga invånare i bofasthet att assimileras till en någorlunda svensk befolkning, samtidigt som den samiska kulturen också bibehölls hos många samiska familjer som blev nybyggare. I dag utgör Sápmi såsom land, folk och språklig gemenskap målet för en fortsatt råvaruutvinning, medan förutsättningar för och statliga insatser gällande bibehållande av den uppbyggda strukturen för bosättning kan ses vara i avveckling i takt med att den nordliga landsbygden i Sverige avfolkas.

Åter till frågan om den bosättarkoloniala staten. Är det hela Sverige vi talar om eller enbart ett otydligt nordligt område? Eftersom det är svenska staten som står och har stått bakom bosättnings-, urfolks- och resursutvinningspolitik med en beslutsfattande majoritet hemmava-

111. Sandberg McGuinne (2018).

rande i andra delar av landet, samtidigt som kommunalt självstyre och genomförandepolitik råder, måste frågan besvaras med "både-och". Situationen ställs givetvis på sin spets med självständighetskrav och norrlandspatriotism.

Frågan om dekolonisering skiljer sig mellan koloniala och bosättarkoloniala samhällen, vilket framgick ovan. Där kolonister relativt enkelt kan lämna en råvarukoloni utan större koppling och anknytning än måhända prestige och nedlagt arbete, ser situationen annorlunda ut när det gäller dekolonisering av den sammanvävda historien i Sápmi. Men det är på tiden att alla rösterna i väven blir lika mycket hörda och värderade.

From Lappmark Statutes to Company Towns Swedish Settler Colonialism towards Sápmi

This essay analyzes Swedish policy towards the Sámi in relation to settler colonialism, employing a theoretical framework that articulates invasion not as a single event but rather functioning as a structure in a certain area towards its inhabitants. The policies and practices of the state and both regional and local authorities regarding Sámi issues follow settler colonial principles in striving to secure the territory by several means, eliminating Indigenous peoples as well as Indigenous self-determination. This is analyzed and discussed through diverse examples of Swedish policies and their impacts, including demarcation, forced dislocation, categorization and elimination in colonial archives, "authenticity"-making, and appropriation of Indigenous culture and rights. In the end, centuries of settler colonial policies and practices have created a complex fabric of actors, each carrying their different personal burdens and responsibilities. A concluding discussion articulates the necessity of decolonization and reconciliation on equal terms stemming from an intertwined settler colonial history.

Keywords: Settler Colonialism, Sweden, Sápmi, Sámi people, Indigenous history, Decolonisation